

**МОВНА ОСВІТА ПРЕДСТАВНИКІВ ПОЛЬСЬКОЇ
НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНШИНИ НА ВОЛИНІ
(ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ)**

У статті проаналізовано організаційні умови вивчення іноземних мов у навчальних закладах Волині на початку ХХ століття. Авторка досліджує та визначає особливості мовної освіти поляків.

В умовах перебудови системи освіти ХХ століття роль теоретичних знань збільшується. Вчитель потребує такої теорії освіти та навчання, яка при менших затратах часу та сил допомагала б досягати кращих навчально-виховних результатів. Критичне засвоєння історичного досвіду сприятиме кращому розумінню та вирішенню проблем навчання в умовах сучасної педагогічної дійсності. Проте не кожен із періодів історії є однаково плідним. Найбільш інтенсивно теорія освіти та навчання розвивалася тоді, коли боротьба різних течій та напрямків педагогічної думки супроводжувалася накопиченням нових знань про реальність процесу навчання. До таких періодів відноситься початок ХХ століття.

Зміст освіти нацменшин на Волині на початку ХХ століття аналізували О. Омельчук, С. Коляденко, Н. Сейко, О. Борейко, Л. Єршова, О. Іващенко, Ю. Поліщук, Н. Рудницька, Н. Бовсунівська, І. Можарівська, В. Вітренко. У працях цих та інших авторів обґрунтовується право всіх народів на освіту рідною мовою як одного з найголовніших чинників їх духовного відродження, збереження національного культурного генофонду, визначаються основоположні принципи будівництва школи етнонаціональних меншин. Однак питання мовного навчання представників нацменшин на початку ХХ століття на Волині висвітлюється дослідниками лише фрагментарно.

У цій статті авторка ставить перед собою наступні завдання: спираючись на документи Державного архіву Житомирської області, Державного архіву Волинської області, проаналізувати організаційні умови вивчення іноземних мов у навчальних закладах на Волині у зазначений період, визначити особливості мовної освіти поляків.

На початку ХХ століття уряд та офіційні установи намагалися русифікувати школу за рахунок змін у навчальних планах, проведення реформ освітньої системи. Так, у зверненні до директора другої Житомирської гімназії попечитель Київського навчального округу повідомляє про тимчасові зміни (на один рік) в існуючих чоловічих гімназіях та прогімназія відомства. У 1901-1902 навчальному році

планувалося зупинити викладання латинської мови у перших двох класах та грецької мови у третьому та четвертому класах, підсилюючи таким чином викладання російської мови та географії, ввести з першого класу викладання історії та однієї нової мови, а також природознавства, де дозволяли місцеві умови. Допускалася можливість поєднання однією особою викладання споріднених предметів: російської мови та древніх мов, історії, географії та, у деяких випадках, німецької мови [1].

У іншому документі повідомляється, що особлива комісія під керівництвом Міністра Народної Освіти розробила основні положення та конспекти навчальних планів загальноосвітньої середньої школи, склала нові таблиці для цієї школи та тимчасові таблиці для поступового введення за період 3-х навчальних років положення проєктованого типу єдиної середньої школи [2].

Учні, які вивчали обидві древні мови, користувалися пільгами при вступі до університету – приймалися на факультети без іспитів. А ті учні, які вивчали тільки латинську мову – на історико-філологічний факультет та богословський (Юр'євського університету) з додатковим екзаменом з грецької мови. Особи, які не вивчали древніх мов взагалі, приймалися на основі правил та програм, підготованих відповідними факультетами та затвердженими Міністром Народної Освіти [3].

В Уставі гімназій та прогімназій відомства Міністерства Народної Освіти (19 листопада 1864 р.) зазначається, що у гімназіях та прогімназіях навчалися діти всіх станів, не зважаючи на сани та віросповідування [4;172].

Навчальний курс класичних гімназій складався із таких предметів: Закон Божий, російська мова з церковнослов'янською та словесність, латинська мова, грецька мова, математика, фізика, космографія, історія, географія, суспільна історія, німецька мова, французька мова, чистописання, малювання та креслення.

Яскраву картину являла собою сітка шкіл народів національних окраїн. У Луцькій державній гімназії ім. Т. Костюшко поряд з поляками навчалися представники інших національностей. У гімназії вивчалися французька, німецька, латинська, польська та українська мови. Інспектор Казимир Токарський зазначає, що заняття з польської мови у VI-а класі було живим, учні відповідали добре. Урок з французької мови проводився на основі уривку з читанки "Le petit voleur", учитель ставив виразні та допитливі запитання, але не звертав увагу та не виправляв помилки у відповідях учнів. К. Токарський зазначив, що під час пояснень на уроці з німецької мови у IV-а класі учитель не користувався польською мовою, з методичної точки зору

заняття було хорошим. На уроці з латинської мови у VIII класі учні виявили дуже добрі вміння пояснювати та перекладати прочитане [5].

На 1 січня 1900 р. у всіх класах Житомирської першої гімназії було 746 учнів. Гімназія складалася із 17 класів: 8 нормальних, 8 паралельних та одного підготовчого. Зазначимо, що 1899-1900 навчальний рік був 67 роком існування цієї гімназії.

Таблиця 1. Контингент учнів Житомирської першої гімназії.

підготовчий клас	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Всього
67	105	96	91	99	82	77	60	69	746

За своїм віросповіданням учні гімназії поділялися наступним чином: православні – 355, римо-католики – 294, лютерани – 19, іудеї – 77, магометяни – 1.

Грецьку мову вивчали у III, V, VII, VIII класах, латину у III-IV класах. Крім того, учні вивчали німецьку та французьку мови [6; 14].

У короткому звіті про стан Житомирської першої гімназії за 1899/1900 навчальний рік, який склав секретар педагогічної ради А.Н. Циркун, йдеться про величезну користь вивчення грецької мови та латини. Греки добре розуміли значення своїх гомерівських поем. Із джерела чистої поезії раннього дитинства і до глибокої старості грек черпав моральну силу і отримував різносторонній розвиток, що звеличувало його над варварами. На поемах Гомера виховувалися всі, хто прославився у всесвітній історії: відомі полководці, філософи, оратори, поети та вчені. Практичні та врівноважені римляни при всьому своєму односторонньому розвитку визнавали за грецькими поетичними творами значення великого виховного фактора.

Цицерон у своїй промові за Архія поета наголошував, що поетичні твори дають те, що саме важливе для життя, – це принципи, якими слід керуватися у житті. "Якби я, – говорить він, – не вчився на літературних прикладах, що слід тягнутися до слави та честі, не дивлячись ні на які перешкоди, то я ніколи б не ризикував своїм життям для суспільної користі" [6; 52].

На початку ХХ століття кращі літературні твори всіх європейських народів складали головний предмет вивчення у школах маючи на меті моральний та естетичний розвиток. Як зазначається у звіті про стан Житомирської першої гімназії за 1899/1900 навчальний рік "... в даний час саме життя та поезія сприяють створенню такого настрою, яке дає людині сили на боротьбу і піднімає її над низьким рівнем сірої буденності, підтримує віру у краще майбутнє і вселяє не відразу до життя, а любов та інтерес до неї" [6: 54].

Питанням про вибір словесних творів для виховних цілей займався відомий педагог О. Острогорський. На його думку, у школі чільне місце посідають такі книги, які в силу своїх яскравих, живих образів можуть облагородити душу учня, пробудити та направити на добро його почуття, заставити відтворити істинне щастя, направити на добре та зміцнити прикладами добру волю, просвітити світлом розуму. "Заставити, – говорить Острогорський, – поважати самого себе без гордості, любити і допомагати ближнім без хитрості та розрахунку, цінити сім'ю, проникнутися любов'ю і бажанням добра своїй батьківщині даже до готовності покласти за неї голову, обміркувати своє життя і свою працю, якою б незначною вона не була і в цій праці бачити не одну тяжбу, а задоволення, ось задача художнього читання у школі" [6: 54].

У конспекті навчального плану для школи загального типу зазначається, що латинська мова у IV та V класах передбачала вивчення етимології, коротко синтаксису, вправи з перекладу та читання хрестоматії. У VI класі учні повторювали синтаксис з необхідними доповненнями та читали хрестоматії, більш легкі статті Корнелія Непота. Учні VII класу читали уривки легких прозаїків та метаморфоз Овідія. Викладання латинської мови мало на меті підготувати учнів до можливості розбирати легкі твори та полегшити їм користування літературними посібниками на заняттях у вищих навчальних закладах.

Для грецької мови (додаткової мови для бажаючих) кількість навчальних годин не встановлювалася та до окремих класів не прив'язувалась. Вимоги зводилися до вивчення короткої граматичної етимології та синтаксису, а також читання творів Анабазиса Ксенофонта [7].

У школах з двома древніми мовами та однією новою мовою кінцевою метою вивчення латинської мови відповідно до рішення комісії було читання *a livre ouvert* легких прозаїчних уривків та переклад прочитаного за рік з творів Овідія та Вергілія. У програмі зазначалося: у III класі вивчалася правильна етимологія латинської мови та найнеобхідніші правила синтаксису при читанні хрестоматії. У IV – важливі неправильні та відмінювані дієслова, короткий синтаксис, читання хрестоматії та з другого півріччя твори Цезаря. У V класі – синтаксис з доповненнями, твори Цезаря. У VI та VII класах – читання промов та вибраних місць з філософських творів Ціцерона, Овідія та першої книжки Вергілія.

Метою вивчення грецької мови було ознайомлення з граматиною грецької мови та читання Ксенофонта та Гомера. У програмі зазначалося: У IV класі вивчалася етимологія дієслів та читання

хрестоматії. У V класі – етимологія та найважливіші правила синтаксису, читання хрестоматії, у VI та VII класах – читання текстів Ксенофонта та Гомера. За згодою педради вчителям дозволялося розпочинати вивчення грецької мови з гомерівського діалекту та читання Гомера, далі переходити до граматики аттичного діалекту та читання Ксенофонта [8].

У ДАЖО знаходяться документи, що містять таблиці розподілу уроків іноземної мови по класах у гімназіях, реальних училищах, школах загального типу на початку ХХ століття. Так, у гімназіях на вивчення першої нової іноземної мови виділялося 27 уроків. На вивчення другої нової іноземної мови - 18 уроків. Подібну кількість розподілу уроків іноземної мови по класах знаходимо у школах загального типу того часу. Так, на вивчення першої нової іноземної мови виділявся 21 урок, а на вивчення другої нової іноземної мови – 15 уроків [9].

Навчальний план шкіл загального типу передбачав вивчення з першого класу однієї з нових іноземних мов (німецької чи французької) за вибором батьків, а другої нової іноземної мови – з третього класу. По закінченню курсу навчання передбачалось, що учні повинні повністю розуміти не занадто складні твори історичного та розповідного змісту. На початку вивчення першої нової іноземної мови використовувався так званий натуральний метод. Учні першого класу, які вивчали нову мову, ознайомлювались з назвами предметів, що їх оточували, назвами дій та понять, з допомогою цих слів складали фрази, списували з дошки текст, складений та опрацьований ними раніше у класі. У другому класі учні ознайомлювались з назвами предметів більш широкого кола: складали поширені речення, читали легкі прозові уривки, вивчали напам'ять нескладні речення, які перекладали та опрацьовували в класі. Третій рік навчання передбачав читання складніших прозових уривків, вивчення напам'ять нескладних коротких статей, а також ознайомлення із найнеобхіднішим граматичним матеріалом (відмінювання) тощо. У четвертому, п'ятому, шостому класах учні читали та перекладали статті історичного змісту, усно переказували прочитане, у сьомому читали та перекладали *à livre ouvert* статті та твори, доступні для розуміння учнів.

Учні третього класу вивчали другу нову іноземну мову за навчальним планом першої іноземної мови. Відповідно у четвертому – те ж саме, що у другому та третьому класах для першої нової іноземної мови. У п'ятому, шостому класах читали та перекладали тексти, вивчали напам'ять короткі статті, усно перекладали прочитане. У сьомому – читали та перекладали *à livre ouvert* статті, відповідно до успіхів учнів [9].

Таблиця 2. Розподіл уроків по класах у гімназіях у 1901-1902 н.р.

Мови	Класи								
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	Всього
1-а нова іноземна мова	5	5	3	3	3	2	3	3	27
2-а нова іноземна мова	-	-	4	4	3	3	2	2	18
1-а нова іноземна мова	5	У 4	1902 3	- 3	1903 2	році 2		3	3
2-а нова іноземна мова	-	-	4	3	4	3	2	2	
Перетворених перших шість класів	У	1903-	1904	році	по	новому	плану		
1-а нова іноземна мова						2	3	3	
2-а нова іноземна мова						3	2	2	
1-а нова іноземна мова	У	1904-	1905	році	по	новому	плану 2	3	
2-а нова іноземна мова							2	2	

Таблиця 3. Розподіл уроків у молодших класах для гімназій та реальних училищ на 1901 – 1902 навчальний рік.

Предмети	Для гімназій				Для гімназій с обов'язковим викладанням древніх мов			Для реальних училищ	
	I	II	III	IV	I	II	III	I	II
1-а нова мова	5	5	3	3	6	5	3	5	4
2-а нова мова	-	-	4	4	-	-	-	-	-

Аналіз таблиць свідчить про незначну відмінність у кількості годин, відведених на вивчення першої та другої іноземних мов, у розподілі уроків нових мов по всіх вертикалях навчальних закладів під час застосування нової програми.

Прихильники теорій формальної та матеріальної освіти на початку ХХ століття висували нові положення з урахуванням нових наукових даних та особливостей функціонування системи народної освіти у нових соціально-економічних та суспільно-політичних умовах. Теоретики матеріальної освіти відстоювали реальну школу, яка відповідала вимогам соціально-економічного розвитку. Теоретики формальної освіти вважали ідеалом загальноосвітньої школи філологічну ерудицію, намагалися довести особливе значення

вивчення древніх мов, які відкривали учням ідейну спадщину античного світу. Вони вказували на те, що вивчення різноманітних граматичних форм древніх мов, вправи в їх правильному вживанні при перекладі з однієї мови на іншу забезпечують інтенсивний процес переосмислення учнями нових для них понять.

Одним із важливих наслідків боротьби прихильників матеріальної та формальної освіти було намагання педагогів з'ясувати загальноосвітню цінність кожного предмету, його місце в курсі середньої школи. Питання "чому навчати" залишалося предметом гострих дискусій.

Необхідність змін у змісті шкільної освіти була обумовлена розширенням сфери освіти, прогресом науки. Досвід передових вчителів та методистів, експериментальні дослідження накопичували нові знання, які не знаходили собі пояснень в теоріях формальної та матеріальної освіти.

Разом з боротьбою прихильників формальної та матеріальної освіти у педагогіці зазначеного періоду утверджувався принцип, відповідно до якого загальна освіта повинна передувати спеціальній, професійній, оскільки перше повинно слугувати основою для другого. В умовах зростаючої необхідності у кваліфікованих спеціалістів відстоювання даного принципу можна оцінювати як позитивне явище.

Значна частина Царської Росії кінця XIX століття складалася з німецьких областей, а західні границі були оточені німецькими народами. Враховуючи цей факт, мовознавець Ф. Кістер вважав, що настільки у минулому столітті (XVIII) необхідно було вивчати грецьку та латинську мови у Європі, настільки у XIX столітті необхідне вивчення німецької та французької мов кожній освіченій людині, яка не бажає відстати від європейської освіченості. "Ці мови – ворота, які ведуть в область науки для збагачення себе їх пізнанням, і хто може сумніватися в користі німецької літератури по всім сферам людського пізнання?" [10: 6].

Представлений аналіз організації мовної освіти польської національної меншини на початку XX століття дозволяє зробити наступні висновки:

1. Навчання у Житомирській першій гімназії, у Луцькій державній гімназії ім. Т. Костюшко не передбачало суворого етнічного відбору учнів. Мовна освіта мала чітке спрямування. Кількість годин, відведених на вивчення нових європейських мов (німецької та французької мови), свідчила про вагоме значення предмету у навчальному процесі, актуальність з погляду розвитку промисловості та європейського рівня освіти.

2. Поряд з іноземними мовами учні гімназій вивчали місцеві мови: українську, російську та польську, які створювали поглиблену порівняльну основу для вивчення нових мов.

3. Вивчення древніх мов сприяло моральному та естетичному розвитку учнів, давало можливість полегшити навчання у вищих навчальних закладах, слугувало пільгою при вступі до університету.

Дана робота не вичерпує всіх аспектів порушеної тематики і потребує подальшого глибокого дослідження.

Список використаних джерел та літератури

1. Державний архів Житомирської області (ДАЖО) – Ф.73. оп.2. спр.42.арк.2
2. ДАЖО – Ф.73. оп.2. спр. 42.арк.3
3. ДАЖО – Ф.73. оп.2. спр. 42.арк.5
4. Полное Собрание Законов Российской Империи. Собрание второе. Том XXXIX . Санкт-Петербург.– 1867. – 215 с.
5. Державний архів Волинської області (ДАВО) – Ф. 70. оп. 1 спр.234 арк.2,3зв.
6. Краткий отчет о состоянии Житомирской первой гимназии за 1899/1900 учебный год. Сост. Секретарь педагогического совета А.Н. Цыркун. Житомир. – Типография и литография М. Дененмана. – 1901. – 69 с.
7. ДАЖО – Ф.73 оп. 2. спр.42 арк. 7
8. ДАЖО – Ф.73. оп. 2. спр.42 арк. 10
9. ДАЖО – Ф. 73. оп.2. спр. 42.арк. 157
10. Постепенные занятия в переводах с русского языка на немецкий и французский. Издание Др. Ф. Кистером. Изд. второе. Москва. Типография Августа Семена, при Императорской Медико-Хирургической Академии.– 1856. – 144 с.

Pamirska L.J. Oświata językowa przedstawicieli polskiej mniejszości narodowej na Wołyniu (początek XX wieku).

W artykule dokonano analizę warunków nauczania języków obcych w zakładach szkolnych na Wołyniu, na początku XX wieku. Autorka bada i określa wyjątkowość językową oświaty Polaków.

Pamirska L.Yu. Linguistic Education of Polish National Minority in Volyn Region (the beginning of the XX-th century).

The state of foreign languages study in the educational institutions in Volyn region at the beginning of the XX-th century is analyzed in the article. The author investigates and determines linguistic education peculiarities of polish national minority.